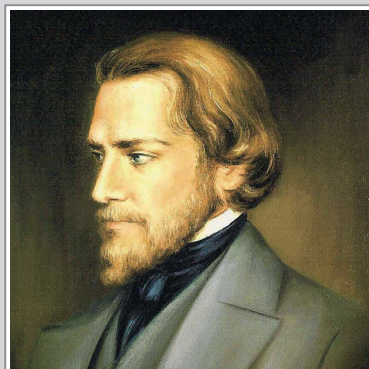

ROZDZIAŁ I

Antoine-Frédéric Ozanam

Antoine-Frédéric Ozanam był francuskim działaczem chrześcijańsko-społecznym, pionierem katolicyzmu społecznego we Francji, prawnikiem, badaczem literatury i kultury, profesorem literatury obcej na Sorbonie, jednym z założycieli Conférence Saint Vincent de Paul (Konferencji św. Wincentego à Paulo), rozwinął akcję charytatywną, pojmowaną jako konieczny wstęp do zasadniczych reform społecznych, z niezmordowanym zapałem realizował charyzmat niesienia pomocy ubogim, od 1997 roku błogosławiony Kościoła katolickiego. Charakteryzowały go głęboka pobożność, oddanie pokrzywdzonym warstwom społecznym i sympatia do idei liberalnych. Jeden z biografów określił jego dewizę życiową jako dążenie do pojednania wiary i rozumu, prawdy i nauki, Kościoła i wolności. Stąd też Ozanam został nazwany apostołem prawdy i miłości, aniołem miłosierdzia, mocarzem wiary, a przez Jana Pawła II – prekursorem sprawiedliwości społecznej i społecznej nauki Kościoła. Uważany jest dziś za jednego z najszlachetniejszych świeckich apostołów XIX wieku. W Polsce jego postać i myśl są bardzo słabo znane przede wszystkim ze względu na brak tłumaczenia jego dzieł na język polski, a listy, które dokumentują jego ważne koncepcje i dokonania, są niedostępne nawet w oryginalnej edycji. Ukazało się zaledwie kilka krótkich artykułów i wzmianek w prasie katolickiej w setną rocznicę urodzin Ozanama (1913), później w setną rocznicę założenia

Konferencji św. Wincentego à Paulo (1933) i z okazji jego beatyfikacji (1997). Jedynie w 1955 roku została wydana przez Instytut Wydawniczy Pax biografia Ozanama autorstwa Kaliksta Morawskiego.

Rys biograficzny

Antoine-Frédéric Ozanam urodził się w Mediolanie 23 kwietnia 1813 roku jako piąte z czternaściorga dzieci¹ Jean-Antoine'a François Ozanama (1773–1837) i Marie z d. Nantes (1781–1839). Rodzice byli rodowitymi Francuzami. Mieszkali najpierw w Lyonie, a następnie w Paryżu, skąd cała rodzina wyjechała do Mediolanu. Ojciec pełnił zawodowo służbę wojskową. Na jego decyzję o przeprowadzce do Włoch wpłynęła sytuacja polityczna (miał przekonania rojalistyczne) i ekonomiczna w kraju, a także zafantowanie majątku, na którym ciążyło poręczenie kredytu udzielonego przyjacielowi. W Mediolanie zarabiał udzielaniem prywatnych lekcji i podjął studia medyczne. Po dwóch latach (w grudniu 1810 roku) otrzymał na Uniwersytecie w Pawii tytuł doktora medycyny. W 1813 roku dostał posadę lekarza w wojskowym szpitalu w Mediolanie. Po zajęciu miasta przez Austriaków i upadku cesarstwa rodzina powróciła do Lyonu, gdy Antoine-Frédéric miał około trzech lat. Ojciec podjął pracę w szpitalu l'Hôtel-Dieu. Zajmował się nie tylko leczeniem. Chorych, którzy nie byli w stanie pokryć kosztów leczenia, otaczał opieką, odwiedzał w domach, nie brał od nich honorariów za udzielone porady². W obliczu śmierci pacjenta klękał przy jego łóżku i modlił się za niego. Jadwiga Hinzowa, próbując dotrzeć do motywów skłaniających Frédérica do zainteresowania się ubóstwem i ubogimi, powiązała tę jego predyspozycję z postacią ojca, który według słów Frédérica

¹ Tylko dwóch braci dożyło wieku dorosłego: Charles-Alphonse (1804–1888) – lekarz medycyny (1826 r.), ksiądz (święcenia w 1831 r.), kapelan i misjonarz ludowy kartuzów z Lyonu (1835–1841), marianista w Zgromadzeniu Marianistów (1842–1847), kapelan szpitala wojskowego w Lille (1848–1850), wikary w Paryżu w parafii Saint-Merri (św. Mederyka) (1850–1855) i w parafii Saint-Germain-des-Prés (św. Germana na Łąkach) (1855–1859), prałat diecezji paryskiej oraz Charles (1824–1890) – lekarz alopacyjny i homeopata, chirurg i badacz. Utrzymywał z nimi serdeczne kontakty przez całe życie. Najstarsza siostra, Élisabeth (1801–1820), przeżyła zaledwie 19 lat.

² A. Szymański, *Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny. W setną rocznicę urodzin*, „Przegląd Powszechny” 1913, t. 120, s. 67.

[m]imo życia wojskowego i przebytej rewolucji, mimo przeciwności [...] zachował zawsze gorącą wiarę i szlachetność charakteru. Był bezwzględnie sprawiedliwy i miał niewyczerpaną litość dla ubogich i cierpiących. [...] kochał naukę, sztukę i pracę, a nam umiał przekazać swój entuzjazm do wszystkiego co piękne i dobre³.

Matka pochodziła z Lyonu z bogatej rodziny kupieckiej. Jako dziecko widziała na własne oczy okrucieństwa rewolucji francuskiej. Dlatego wiarę w Boga i miłość do drugiego człowieka uczyniła fundamentem swojego życia. Stale zatem odwiedzała ubogich i chorych po domach, a nawet starała się pozyskać i przygotować do opieki nad nimi inne osoby⁴. Była nazywana „aniołem ubogich”.

Frédéric Ozanam od najwcześniejszych lat był więc niejako naturalnie uczulony na los skrzywdzonych przez życie i wzorem rodziców reagował natychmiast, gdy zetknął się z krzywdą ludzką.

W latach 1823–1829 uczył się w Collège Royal (Kolegium Królewskim; od 1888 roku Collège-lycée Ampère – Kolegium-liceum im. André Marie Ampère’a) w Lyonie. Duży wpływ wywarł na niego nauczyciel filozofii o. Jean Joseph-Mathias Noirod (1793–1880)⁵. W tym czasie w życiu Ozanama pojawiły się wątpliwości związane z wiarą:

Gdy słyszałem, jak mówiono o niewierzących i niewierze, pytałem sam siebie, dlaczego wierzę. Wątpiłem [...], a przecież chciałem wierzyć. Odrzucałem wątpliwości. Czytałem wszystkie książki dowodzące prawdziwości religii, ale żadna z nich nie zadowalała mnie całkowicie. Miesiąc lub dwa wierzyłem, kierując się tym lub innym rozumowaniem, mimo to pojawiały się nowe obiekcje – i znów wątpiłem. [...] Moja wiara nie była ugruntowana, a tymczasem wolałem wierzyć nawet bez posiadania dowodów, niż wątpić, ponieważ to mnie zbyt dręczyło⁶.

³ J. Hinzowa, *Z czego wyrósł Fryderyk Ozanam?*, „Ruch Charytatywny” 1933, nr 5, s. 138.

⁴ A. Szymański, *Ozanam...*, s. 68.

⁵ Od października 1827 do marca 1852 r. był nauczycielem w tym kolegium, w 1852 r. został inspektorem generalnym, a w 1854 r. rektorem Académie de Lyon (Akademii w Lyonie).

⁶ List do Auguste’a Materne’a, Lyon, 5 czerwca 1830 r., [w:] F. Ozanam, *A Life in Letters*, tłum. i red. J.I. Dirvin CM, St. Louis 1986, s. 11.

O tym przełomie w swoim życiu wspominał dwadzieścia lat później w przedmowie do książki *La civilisation au cinquième siècle* (Cywilizacja V wieku) i przypisywał to trudne trwanie w wierze wsparciu właśnie o. Noirota.

Zbawiły mnie wówczas wykłady pewnego księdza filozofa. On to wprowadził do moich myśli ład i jasność, dzięki którym moja wiara stała się silna i obdarowany tak rzadkim dobrodziejstwem, przyrzekłem Bogu, że oddam swe dni służbie prawdzie, która napelnia mnie pokojem⁷.

Już na początku swojej edukacji Ozanam interesował się historią i religią. Dały o sobie znać jego nieprzeciętne uzdolnienia w dziedzinie literatury, zwłaszcza w analizie i tłumaczeniach literackich. Jego starszy brat Alphonse w książce o Frédéricu napisał, że „oddawał on myśli swoich mistrzów ze skrupulatną dokładnością”⁸.

Po ukończeniu szkoły średniej za namową ojca postanowił rozpocząć studia prawnicze. Wcześniej jednak przez ok. dwa lata (1830–1831) odbywał praktykę w kancelarii adwokackiej Couleta w Lyonie. Jednocześnie kontynuował działalność pisarską i uczył się języków obcych. W maju 1831 roku wydał broszurę pt. *Réflexions sur la doctrine de Saint-Simon* (Rozważania o doktrynie Saint-Simona), która zdumiewa dojrzałym namysłem nad zagadnieniem polityki społecznej w skali globalnej⁹.

Głębsza wartość – jak podkreślił Kalikst Morawski – myśli politycznej i społecznej Ozanama polega na tym, że jako jeden z pierwszych i [...] jeden z nielicznych przedstawicieli katolicyzmu francuskiego pierwszej połowy wieku XIX zrozumiał rzecz zasadniczą, jaką było przeniesienie punktu ciężkości z zagadnień czysto politycznych na zagadnienia społeczne¹⁰.

⁷ F. Ozanam, *Œuvres complètes*, t. 1: *La civilisation au cinquième siècle*, Paris 1855, s. 2–3. Fragmenty ze źródeł francuskich cytowane w tym rozdziale przełożyła Agnieszka Józefowicz-Mengü.

⁸ Ch.A. Ozanam, *Vie de Frédéric Ozanam, professeur de littérature étrangère à la Sorbonne*, Paris 1879, s. 88.

⁹ F. Ozanam, *Réflexions sur la doctrine de Saint-Simon*, [w:] F. Ozanam, *Œuvres complètes*, t. 7: *Mélanges I*, Paris 1872, s. 291–383.

¹⁰ K. Morawski, *Fryderyk Ozanam*, Warszawa 1955, s. 5.

5 listopada 1831 roku Frédéric przybył do Paryża i podjął zgodnie z życzeniem ojca studia prawnicze na Sorbonie. Był zaskoczony niskim poziomem nauczania na tak sławnej uczelni, która ponadto okazała się twierdzą ateizmu i relatywizmu. Zresztą w ogóle wrażenie, jakie wywarł na nim Paryż, było zdecydowanie negatywne, czuł się osamotniony i oszołomiony tym wszystkim, co oferuje wielkie miasto, oraz zdegustowany panującym w nim rozprężeniem obyczajowym. Léonce Curnier tak opisał ten fragment biografii Ozanama:

Z całego serca tęskniąc za swoim rodzinnym miastem, a jeszcze bardziej za tymi, których tam pozostawił, zaczął powoli przekonywać się do Paryża, którego już nie nazywał „pustynią moralną” ani też nie porównywał do „ogromnego trupa, mrozącego go swoim zimnem”¹¹. Rychło [...] bez reszty poświęcił się pracy, w której odnalazł potrzebne mu ukojenie i spokój umysłu. Jako człowiek przede wszystkim obowiązkowy pamiętał, że rodzice wysłali go do Paryża w określonym celu, którego nie wolno mu było zaniedbać; studiował więc pilnie prawo, pomimo że literatura pociągała go znacznie bardziej¹².

Nawiązał wtedy kontakty z tak znanymi osobistościami jak pisarze François-René de Chateaubriand (1768–1848) i Pierre-Simon Ballanche (1776–1847)¹³, przywódca liberalnych katolików Charles Forbes René de Montalembert (1810–1870), Jean-Baptiste Henri Lacordaire (w zakonie dominikańskim Henri-Dominique) (1802–1861). Wśród nich był również wybitny fizyk André Marie Ampère (1775–1836), który pochodził, jak Ozanam, z Lyonu. Mimo znacznej różnicy wieku połączyła ich serdeczna przyjaźń. Starszy wiekiem Ampère wspierał go w jego potrzebach materialnych¹⁴, a także przyjął na pewien czas do swego domu. Na Ozanama oddziaływała nie tylko wiedza Ampère’a, ale i jego

¹¹ Ta przerysowana krytyka Paryża pochodzi z listów do matki, które pisał w chwilach przygnębienia.

¹² L. Curnier, *La jeunesse de Frédéric Ozanam*, wyd. 4, Paris 1890, s. 57.

¹³ W 1848 r. Ozanam napisał o nim wspomnienie pośmiertne. Zob. F. Ozanam, *M. Ballanche*, [w:] *idem, Œuvres complètes*, t. 8: *Mélanges II...*, s. 83–93.

¹⁴ Po jego śmierci Ozanam opublikował (1836 r.) wspomnienie pośmiertne, w którym podkreślił wielkie zasługi naukowe, wszechstronne zainteresowania i cechy charakteru tego wielkiego uczonego, chrześcijanina i humanisty. F. Ozanam, *M. Ampère*, [w:] *idem, Œuvres complètes*, t. 8: *Mélanges II...*, s. 73–81.

głęboka wiara, o której Frédéric dowiedział się, mimo zażyłości, zupełnie przypadkowo. Opisał to Léonce Curnier (1813–1894), przyjaciel Ozanama z lat młodości:

Pewnego dnia Ozanam wszedł do kościoła, aby odnaleźć ukojenie w modlitwie, zatroskany jedną z owych chwil zwątpienia, którym często podlegał, lecz których mimo wysiłków nie był w stanie do tej pory przezwyciężyć. Kościół był prawie wyludniony. Parę kobiet, klęczących gdzieś na kamiennej posadzce, przesuwano pomiędzy palcami paciorki różańca. W jednym z rogów kościoła Ozanam dostrzegł mężczyznę, który wydawał się gorliwie modlić. Kiedy podszedł bliżej, okazało się, że jest to Ampère. Widok tego wielkiego umysłu, korzącego się przed Bogiem, tak jak przedtem uczynili to Kartezjusz i Pascal, wystarczył, aby podnieść jego upadającego ducha. Zawstydił się swojej słabości i wyszedł umocniony bardziej niż kiedykolwiek¹⁵.

André Ampère w częstych rozmowach przekonywał Ozanama, że płytka wiedza przeszkadza wierze w Boga, prawdziwa zaś pozwala odkryć Jego wielkość. Podobne więzi łączyły później Ozanama aż do śmierci z jego synem Jean-Jacques'em Ampère'em (1800–1864), historykiem i literatem, natomiast rolę jego mentora przejął Emmanuel Bailly, były profesor Sorbony, redaktor „La Tribune Catholique” (Trybuny Katolickiej), późniejszego „L’Univers” (Wszechświata).

W 1832 roku Ozanam był jednym z organizatorów wykładów z historii Kościoła i katolicyzmu dla studentów, którzy chcieli uzupełnić swoje wiadomości z tego zakresu. Wykłady poprowadził m.in. o. Olympe-Philippe Gerbet (1798–1864), przyszły biskup Perpignan (od 1854 roku). Były one głoszone w duchu katolicyzmu liberalnego. Wykładowca podkreślał, że nie ma rozdzwieku między wiarą i nauką, a także kładł nacisk na wartość wolności i miłosierdzia¹⁶. W tymże roku Ozanam przyłączył się do protestu studentów przeciwko wykładom profesora filozofii Théodore’a Simona Jouffroy (1796–1842), który ich zdaniem tendencyjnie przedstawiał religię i chrześcijaństwo, głosząc, że „katoli-

¹⁵ L. Curnier, *La jeunesse...*, s. 53.

¹⁶ Wygłoszone konferencje zostały opublikowane. Zob. O. Olympe-Philippe Gerbet, *Introduction a la philosophie de l’histoire*, Louvain 1832, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.a0011614146;view=1up;seq=11>; dostęp: 19 marca 2019.

cyzm niszczy wolność i naukę¹⁷. W rezultacie wykładowca został zobligowany do publicznego sprostowania twierdzeń, które wzbudzały sprzeciw słuchaczy.

Wiosną 1833 roku Ozanam wraz z grupą studentów założył *Conférence de la Charité* (Konferencję Miłosierdzia), która w kilka miesięcy później przekształciła się w *Conférence Saint Vincent de Paul*. Był z nią związany do końca życia.

W sierpniu tegoż roku wraz z ojcem, matką i braćmi odbył pierwszą podróż do Włoch, kraju, z którym zawsze był blisko związany. Najpierw przyjechali do Mediolanu – miasta im wszystkim drogiego, bo spędzili tam siedem lat, od 1809 do 1816 roku; szczególnie drogie było ono Frédéricowi, ponieważ mógł powrócić i zobaczyć dom, w którym się urodził przy *via Santo Pietro all’Orto* i kościół *Santa Maria dei Servi* (Sług Najświętszej Maryi Panny)¹⁸, w którym został ochrzczony. Następnie udali się do Genui, Bolonii, Loreto, Umbrii i Rzymu, gdzie zostali przyjęci na prywatnej audiencji przez papieża Grzegorza XVI z „życzliwą ojcowską dobrocią¹⁹. W Rzymie Frédéric zachwyił się Biblioteką Watykańską. Ogromne wrażenie wywarły też na nim pokój i grób znakomitego włoskiego poety Torquata Tassa²⁰ w klasztorze *Sant’Onofrio* (św. Onufrego). Widok wzruszył go do tego stopnia, iż – jak opisał tę scenę jego brat Alphonse – „miał wrażenie, że niemalże widzi i słyszy go [Tassa] na jawie²¹.

Później przez miesiąc przebywał we Florencji, gdzie zwiedzał kościoły, muzea, pałace, biblioteki i na każdym kroku napotykał pamiątki po Dantem. Jego twórczość tak bardzo zafascynowała Frédérica, że postanowił się nią zająć w przyszłych studiach. Swoje wrażenia z tej

¹⁷ A. Szymański, *Ozanam jako teoretyk i działacz społeczny. W setną rocznicę urodzin*, „Przegląd Powszechny” 1913, t. 119, s. 181.

¹⁸ Kościół *Santa Maria dei Servi* został zburzony w 1847 r., a na jego miejscu powstała nowa świątynia – *basilica di San Carlo al Corso* (bazylika św. Karola przy Corso).

¹⁹ *Ibidem*, s. 251.

²⁰ Torquato Tasso (1544–1595) – włoski poeta, jeden z najwybitniejszych twórców włoskiego renesansu, autor poematu *Gerusalemme liberata* (Jerozolima wyzwolona, ukończony w 1575 r., wydany w 1581 r.) o dziejach pierwszej wyprawy krzyżowej i zdobyciu Jerozolimy w 1099 r., jego twórczość cieszyła się szczególnym zainteresowaniem w dobie romantyzmu.

²¹ Ch.A. Ozanam, *Vie...*, s. 252.

podróży tak opisał: „Rzym, Florencja, Loreto, Mediolan, Genua zachowały coś ze mnie samego i wracając do nich myślami, nie mogę pozbyć się uczucia, że powinienem do tych miast powrócić, aby odzyskać tę część siebie, którą tam pozostawiłem”²².

Po powrocie do Paryża kontynuował studia. W liście do matki napisał:

Nie sądz, droga mam, że zajmuję się sprawami, które odciągają mnie od studiów prawniczych, czy że odmawiam Ci tej pociechy, o którą prosisz mnie w swoim liście [...]. Ale jeśli wolno mi się odrobinę rozerwać, to chciałbym zająć się historią czy literaturą, które wprowadzałyby trochę radości w te cienie prawa. I dlatego czasem wieczorem z Wergiliuszem i Dantem obok zabawiam się, pisząc moje wspomnienia z Włoch²³.

W kwietniu 1834 roku Ozanam zajął się zorganizowaniem zbiórki pieniężnej na reaktywowany Université Catholique de Louvain (Katolicki Uniwersytet w Louvain) oraz redakcją pisma protestacyjnego studentów paryskich przeciwko atakom belgijskich radykałów na tę uczelnię. Zostało ono wydrukowane w „La Gazette de France” (Dzienniku Francuskim), „L’Univers” i trzech gazetach belgijskich²⁴.

W 1834 roku Ozanam uzyskał licencjat z prawa, w kwietniu 1835 roku – z literatury (*licencié ès lettres*) na podstawie rozprawy pt. *De frequenti apud veteres poetas heroum ad inferos descensu* (O częstym zejściu do piekieł bohaterów w dziełach poetów starożytnych). 30 sierpnia 1836 roku uzyskał doktorat z prawa na podstawie prac: *De interdictis* (O interdiktach) z zakresu prawa rzymskiego i *De la prescription à l’effet d’acquérir* (O przedawnieniu w zakresie nabywania) z zakresu prawa francuskiego, a w 1838 roku – z literatury (*doctorat ès lettres*)

²² L. Curnier, *La jeunesse...*, s. 103–104.

²³ List do matki, Paryż, 30 listopada 1833 r., [w:] *Lettres de Frédéric Ozanam*, t. 1: *Lettres de jeunesse (1819–1840)*, Paris 1960, s. 115–116. Zob. J. Górny CM, *Między kulturą a miłosierdziem. Bł. Fryderyk Antoni Ozanam jako współzałożyciel Konferencji św. Wincentego à Paulo*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia działalności Konferencji Stowarzyszenia św. Wincentego à Paulo w Ostrowie Wielkopolskim*, red. J. Górny CM, Kraków 2005, s. 64.

²⁴ List do Hommay’a, Paryż, 7 maja 1834 r., [w:] *Lettres de Frédéric Ozanam 1831–1853*, t. 1, przedm. J.J. Ampère, Paris–Lyon 1865, s. 91.

na podstawie rozprawy pt. *Essai sur la philosophie de Dante* (Esej o filozofii Dantego)²⁵.

W 1836 roku ukazała się praca Ozanama *Deux chanceliers d'Angleterre: Bacon de Vérulam et S. Thomas de Cantorbéry* (Dwaj kanclerze Anglii: Bacon z Werulam i św. Tomasz z Canterbury), w której autor przedstawił postaci arcybiskupa Canterbury Thomasa Becketa (ok. 1118–1170) i znanego uczonego Francisa Bacona (1561–1626) na tle stosunków społeczno-politycznych w XII- i XVI-wiecznej Anglii. Była to analiza porównawcza postępowania dwóch wysoko postawionych dostojników działających w różnych okresach dziejów i kierujących się odmiennymi zasadami moralnymi²⁶.

W 1837 roku Ozanam wydał dwie prace z zakresu prawa publicznego. W pierwszej, *Des biens de l'Église* (Dobra kościelne), opowiadał się za prawem Kościoła do posiadania majątku niezbędnego do wypełniania swej misji apostołskiej i charytatywnej. Dokonał w tej rozprawie przeglądu prawodawstwa na ten temat od czasów najdawniejszych do XIX wieku²⁷. W drugiej pracy, pt. *Origines du droit français cherchées dans les symboles et formules du droit universel* (Początki prawa francuskiego zawarte w symbolach i w prawie powszechnym), przedstawił genezę i rozwój prawa francuskiego, dowodząc, że prawa mają wspólny początek, co jest jeszcze jednym argumentem na rzecz często przywoływanej przez Ozanama tezy o wspólnym pochodzeniu wszystkich ludów i w związku z tym formułowanym postulatem pogłębienia braterstwa między narodami²⁸.

Po ukończeniu studiów prawniczych Ozanam powrócił na cztery lata do Lyonu²⁹, gdzie w 1839 roku objął na uniwersytecie Katedrę Prawa

²⁵ Ta rozprawa została opublikowana pod zmienionym tytułem: *Dante et la philosophie catholique au treizième siècle* (Dante i filozofia katolicka w XIII w.), Paris 1840.

²⁶ F. Ozanam, *Deux chanceliers d'Angleterre: Bacon de Vérulam et S. Thomas de Cantorbéry*, Paris 1836.

²⁷ *Idem, Des biens de l'Église*, [w:] *idem, Œuvres complètes*, t. 8: *Mélanges II...*, s. 291–354.

²⁸ *Idem, Origines du droit français cherchées dans les symboles et formules du droit universel*, [w:] *idem, Œuvres complètes*, t. 8: *Mélanges II...*, s. 355–379.

²⁹ W krótkim czasie stracił rodziców. 12 maja 1837 r. zmarł ojciec w wyniku tragicznego zdarzenia – spadł ze schodów, gdy wracał od biedaka mieszkającego w ciemnej kamienicy czynszowej. Natomiast matka zmarła 14 października 1839 r.

Handlowego i pracował tam przez jeden rok akademicki³⁰. W wykładzie wygłoszonym 16 grudnia na otwarcie kursu prawa handlowego dowodził, że prawo jest przejawem ogólnej kultury, a jego rozwój zależy od stanu materialnego i duchowego danego społeczeństwa. Niezbędnym warunkiem rozwoju handlu jest wolność polityczna, która z kolei zależy od dobrych praw. Handel zaś oprócz celów gospodarczych ma również ważną misję cywilizacyjną i kulturową – zbliża do siebie narody, ucząc je współpracy oraz wymiany produktów i dóbr kulturowych, a także moralną – uczy przestrzegania dobrowolnie zawartych umów³¹.

W październiku 1840 roku Ozanam podjął staranie o objęcie Katedry Literatury na Uniwersytecie w Lyonie. Zdał egzamin konkursowy (*concours d'agrégation*) z pierwszą lokatą i minister oświaty Victor Cousin powierzył mu tę funkcję. Jednocześnie zaproponował mu na Sorbonie zastępstwo wybitnego historyka literatury Claude'a Fauriela (1772–1844), któremu stan zdrowia nie pozwalał na pełnienie obowiązków akademickich. Po namyśle Ozanam przyjął propozycję pracy w Katedrze Literatury Obcej na Sorbonie, rezygnując tym samym z pracy w Katedrze Prawa Handlowego i objęcia Katedry Literatury na Uniwersytecie w Lyonie. Praca na Sorbonie stwarzała oczywiście nieporównywalnie korzystniejsze perspektywy rozwoju naukowego.

W tym samym miesiącu Ozanam wyjechał do Nadrenii. Po drodze zatrzymał się na kilka dni w Belgii, gdzie zwiedził Brukselę, Gandawę, Ostendę, Antwerpię, Liège. Ten kraj wydał mu się „państwem liliputem”. Ogólne wrażenie z krótkiego pobytu w Belgii wyraził następująco:

Usytuowana pomiędzy Francją, Niemcami i Anglią, może sprawiać wrażenie, że poprzez potrójny plagiat, zapożycza od tych krajów ich rozwiązania z dziedziny polityki, nauki czy przemysłu. Potrafi jednak je zbliżyć do siebie i ożywić elementem duchowym. Przejeżdżającym przez nią cudzoziemcom daje widok zdolny podważyć niejeden system, a także rzucić światło na wiele uprzedzeń. Jest lekcją, przykładem, które wskazują sposób, jak być potęgą³².

³⁰ Zostały wydane notatki z tego kursu: F. Ozanam, *Notes d'un cours de droit commercial*, [w:] *idem*, *Ceuvres complètes*, t. 8: *Mélanges II...*, s. 411–595.

³¹ Zob. *idem*, *Discours prononcé à l'ouverture du cours de droit commercial*, [w:] *idem*, *Ceuvres complètes*, t. 8: *Mélanges II...*, s. 383–410.

³² List do François Lalliera, Mayence, 14 października 1840 r., [w:] *Lettres de Frédéric Ozanam 1831–1853*, t. 1..., s. 380.